

XV. FEJEZET.

II. LAJOS.

Lajos alatt ugyanazok az erők harcolnak egymás ellen, a melyek eddig viaskodtak. Csak a parasztság némult el. Keserű bánattal szívében közömbösen nézi az ország sorsát. A tornyosuló veszélyekkel szemben alig számíthatni reá, akármennyire van is szüksége a hazának minden fia segítségére.

A főnemesség és köznemesség pedig most is farkaszemet néz egymással.

Mindketten ugyanazokat a politikai célokat követik, mint Ulászló idejében.

Kezdetben compromissum jön létre.

1518-ban azonban a főurak fölülkerekednek. A mi 1490 óta nem sikerült nekik, azt most elérik. Elfogadtatják kormányzati rendszerüket. Programjuk lényege, miként 1490-ben, most is az, hogy a hatalom a nagyokból álló tanács kezében legyen, a melyre az országgyűlésnek semminemű befolyást nem engednek. De az elmúlt idők tapasztalatai őket is célszerűbb szervezet létrehozására ösztönzik. Tanultak ellenfeleiktől és Verbőczynek helyes gondolatait saját céljaikra fordítják. Megértik a közjogi testületek szabatosabb meghatározásának szükségét.

1490-ben a nagyok a régi királyi tanácsra ruházták a jogokat. Most célszerűbb szervezetről gondoskodnak. Meg-

határozott és a király akaratától független számú személyekből képezett állandó kormányt alakítanak. Az állam négy főhivatalnokán, a nádoron, az országbírón, a tárnokon és a kanczelláron kívül négy báróból és négy főpapból álló tanácsra bízják a hatalmat. A közelmúlt példái után indulva, azt is elhatározzák, hogy az utóbbiak felerésze az üléseken mindig jelen tartozik lenni.

Minden héten három ülést tartsanak. A külfölddel csak a tanács útján közlekedik a király. Minden ügyet, a királyi háztartásra való fölügyeletet is, az ő hatáskörükbe utasítják.

Miként 1490-ben, most is kimondják, hogy a király nagyobb adományokat és nagyobb egyházi javadalmakat csak az ő megegyezésökkel osztogathat.

A főnemesek a maguk anyagi érdekeinek kedveznek annak a kimondásával is, hogy a hadi adót csak azoknak a jobbágysai kötelesek fizetni, a kik banderiumot nem állítanak.

Minden ellenőrzés alól kivonják fizetési kötelezettségüket, midőn az adók behajtását saját tisztjeikre ruházzák.

Végzetes hibák ezek. Csak addig van valamely elem uralmának jogosultsága, felsőbbtségét csak addig tűri meg a többi önérzetes elem, míg hatalmával az összesség érdekében él. Mihelyt azt csupán a maga javára fordítja, megérett reá, hogy elpusztuljon.

Volt idő, a mikor ezt az igazságot a főnemesség megértette, a mikor maga vállalkozott a kettős teherre, s törvénybe iktatta, hogy jobbágysai adóján és fölfegyverkezésén kívül banderiumot tartozik állítani.

Most önzésével saját magának ártott. A köznemesség kemény támadása nem érteti meg vele, hogy hatalmát csak úgy szilárdíthatja meg, ha előljár az áldozatokban. Ezért megérdemelte a nemzet bizalmatlanságát is, ellenszenvét is. Kihívásképpen hathatott, hogy ugyanakkor emelte az adókat, a mikor a leggazdagabbak jobbágysait kivonta alóluk.

Nem is nyugszik meg a köznemesség a főurak határozataiban. Országgyűlésen kívül, utólagos hozzájárulása föltevésében, hozták azokat a főnemesek. A köznemesség azonban megtagadja beleegyezését, s a maga programja törvénybe foglalásával felel.

Ez is a régi marad. Ne a tanács vezesse a kormányzatot, hanem az országgyűlés, a melyben a nemesség uralodik, s a tanács ennek alárendelt organuma legyen. Benne is magának biztosítja a túlsúlyt. Ezt az eszmét következtetesebben követi Lajos alatt, mint atyja idejében.

Most nem elégszik meg azzal, hogy a köznemeseket válaszsza az országgyűlés, hanem ő választja a tanácsba a főnemeseket is, a főpapokat is. Többségét köznemesekből alakítja. Az összes kormányzatot a királylyal együtt az országgyűlés befolyása alá helyezett tanács intézze.

Új eszme, hogy a rendes állami méltóságok mellett a tanácsot végrehajtásra hivatott külön közeggel látják el. Azon nehézségeket, a melyek annak útjában voltak, hogy egy nagyszámú és az állam rendes szervezetén kívül álló testület (tizenhat nemes, négy főnemes és négy főpap) kormányozzon, tőle függő külön végrehajtó hivatal felállításával vélték elháríthatni.

Ilyen a nemesség köréből választandó két kincstárnok. Tőlök várják, hogy «minden, úgy korábban, mint ezúttal hozott határozat szilárdul fönmaradjon, s célját kellően és teljesen megvalósítsa». A kincstárnokok föladata a király és országa minden ügyét «keresztülvinni és végleg elintézni».

Ők gondoskodnak arról, hogy a megszavazott adó befolyjon. Ők fogadják meg a csapatokat. A királyi birtokok visszafoglalása az ő kötelességök. E végből az egyes megyéknek, sőt az egész országnak hadi ereje rendelkezésükre áll.

A hatalmaskodók elleni végrehajtás körül is nevezetes jogot nyernek. Ha a király, a ki tulajdonképpen köteles eljárni,

«a közjónak némely háborítóira hallgatva», a végrehajtást megtagadná és ellenezné, vagy ha a nádor, a mikor az ügy az ő hatáskörébe vág, hasonlóképpen tenne, a kincstárnok dolga az ország seregével a végrehajtást foganatosítani. Joga fölötte áll a királyénak és a nádorénak.

A törvény gondoskodik arról is, hogy a kincstárnok a tanácsnak, még pedig főleg köznemes tagjainak ellenőrzése mellett gyakorolja ezt a nagy jogot. Csak a nemesi ülnökök fölhevására avatkozhatik a végrehajtás ügyébe. Ugyancsak ők választanak maguk közül egyet, a kinek tudtán kívül a kincstárnok állami jövedelmeket be nem szedethet, sem kiadásokat nem utalványozhat. Évenként egyszer a királyi pénztár állapotáról jelentés terjesztendő az egész tanács elé.

A kincstárnok bizonyos mulasztásaiért előre megállapítanak fejjesztést, bizonyos más hibáiért hivatal- és vagyonvesztést.

A kincstárnok rendkívüli hatóságának a megyékben is megfelelő alapot adnak. Megyénként választott nemesek veszik számon a jövedelmeket és a telkeket, a melyek arányában a hadbeli és az adóbeli kötelezettség megoszlott.

Az állam rendes közigazgatása mellé, a mely a várakozásnak nem felelt meg, rendkívüli szervezetet állítanak.

De ez a kísérlet sem válhatik be.

Egy ideig a köznemességet ismét vezető szerephez juttatja. A nemesi ülnökök, a kiknek a törvény más tanácsosénál több jogot is adott, irányadó befolyásra tesznek szert. De föladatuknak még sem tudnak megfelelni. A rendet nem képesek biztosítani. A vidéken erőt nem fejthetnek ki. A katonai állítás és az adófizetés dolgában nagyobb eredményt nem érnek el, mint elődeik. A visszavonás is csak úgy gyöngíti az államot, mint előbb. Egyöntetű, erős vezetést senki sem tud az országnak adni.

A főnemesség pártja megint tért hódít. Az ellenfél kudarczánál mi lehet kívánatosabb valamely pártra nézve? Míg a köznemesség háborúra gondol a török ellen és vezető tagjai a külföldön segítséget keresnek, a király a nagyok tanácsára a törökkel fegyverszünetet köt. Ezzel megint az ő befolyása érvényesül.

A Perényi halálával megüresedett nádori szék betöltésénél pedig az udvari párt döntő győzelmet arat a köznemesség fölött. Nem Szapolyait, hanem Báthorit választják meg. A köznemességet hatalma fészkeben, az országgyűlésen verik meg.

De nem bocsátkozom e meddő párttusák további folyamatának a részletezésébe. Elég kiemelnem, hogy már a következő években a királyi tanács új alakjában többé nem működik s hogy Báthori nádornak és Szapolyainak egymás ellen való féltékenysége, s a király gyengesége miatt, a ki nem tud nekik parancsolni és nem talál olyan hadvezérre, a kit e nagyravágyó két dynasta elfogadna, Szabács és Nándorfejérvár elvesznek.

E csapás hatása alatt, úgy tetszik, a pártok némileg közelednek egymáshoz. 1521-ben erélyes törvényt hoznak, a mely nem annyira egyik vagy másik párt uralmának biztosítását célozza, mint inkább az ország védelmének szervezését. Már ez is haladás.

Olyan mérvű adót vetnek ki, a milyenre példa még nem volt. Nemcsak a jobbágy fizet, hanem minden nemes kivétel nélkül minden jövedelme felét a kincstárnak adja. A fogyasztási cikkekét súlyosan megadóztatják.

A pénzzel zsoldosok toborzandók. A hadkötelezettség sok százados hagyományától el akarnak térni. A közállapotok romlásának bizonyítéka, hogy kénytelenek voltak e sacrilegiumra.

Mikor a nemzetet mindenfelől növekedő veszélyek környezik, letesz róla, hogy az országot szabad polgárai védjék

meg. Ha kifelé erős, bent meg szabad akar maradni, ennek csak egy módja volt: Mátyás példájára fegyverre kellett keltetni a nemzetet, s ezenfölül a védelmi rendszer állandó központjaképpen rendes sereget kellett szervezni.

De ezt a tervet nem valósíthatják meg. Az állam egész gépezetének, az egész társadalomnak olyan fegyelmezettsége kellett volna hozzá, a milyent csak Mátyás erélye és esze tudott létrehozni. Ez idő szerint talán már ő sem bírt volna megküzdeni a fölburjánzott önzéssel. Mindenesetre nagy idő telt volna el, míg sikerülhetett bárkinek is lelket lehelni a nemzet megdermedt testébe.

Vasmarkú és általánosan tisztelt vezetés nélkül a nemzeti had értékét veszíti. Még pénzt is könnyebben lehet kapni, mint azokat a föltételeket megteremteni, a melyek a nemzeti sereget harcra képessé teszik. A fönforgott körülmények között csak toborzás útján lehetett gyorsan hasznavehető és tekintélyes hadi erőre szert tenni.

Szomorú, megszégyenítő, de a fönforgott körülményeket tekintve, érthető a rendek határozata. Bár csak lett volna erő a végrehajtására.

A pénz beszedését, kezelését, a talpraállított sereg vezetését most sem bízzák a rendes állami gépezetre. A behajtást az e célra külön választott nemesek végzik, kik a pénzt két főnemes és két köznemes választott kincstárnoknak tartoznak átadni, hogy ők egymás szigorú ellenőrzése mellett a sereget fizessék vele. A sereg élére a király két kapitányt állít.

Baljóslatú, hogy ilyen csekély a bizalom a rendes közegekhez. Ha nem lehet köteleességek teljesítésére szorítani azokat, a kiknek hivatása a törvények végrehajtása, s ha nincs tekintélyök a megszokott hatóságoknak, vajmi kevés a remény, hogy a megkivántató tulajdonságok meglesznek az ujdonsült megbizottakban.

Két főnemes és két köznemes kincstárnok kijelölése bizonyítja, hogy mindegyik párt belátja, hogy egymaga nem uralkodhatik; de tanuskodik arról is, hogy mindegyikök féltékenyen őrzi a maga állását. A haza veszedelme az egymás ellen folytatott harczot megakasztja, de a békét nem teremti meg. Képes lesz-e az egymással ellentétes áramlatok egyensúlyára alapított kormány szilárd akaratot, kérlelhetlen szigorot kifejteni?

A condominium sem válik be. A kormányzat szintelenségének erőtlenség a természetes következménye. Milliók helyett csak ezrek folynak be. A törvény rendelete holt betű marad. Sereget nem bírnak szervezni. Minden fogyatékosága ellenére újra rátérnek a régi módszerre. Kárba vész az alkalom, a melylyel a király helyreállíthatja nimbusát, s a fejlődést jó útra terelheti.

A hazafias fölbuzdulás hamar elpárolog s felülkerekednek a pártviszályok.

Lajos távollétében Báthori nádor helytartósága alatt az udvari párt újra támadni kezd. Erre 1523-ban a köznemesség erős rohamra szánja el magát. Pénzt kérnek tőle, de ő csak azon föltétel mellett ad, ha Báthorit helyéről elmozdíthatja.

Fogytán van a türelme és gyökerében akarja a bajt orvosolni. Az ország első méltóságát, a nemzetnek a király után első emberét vonja felelősségre és akarja állásától megfosztani. A leghatásosabb eszközzel, az adómegajánlás jogával él.

Föltűnő, hogy nem teszi gyakrabban.

Midőn Angliában a rendek a pénz megajánlását föltételekhez kötve, a Plantageneteket és a Lancastereket engedményekre kényszerítették, a király olyan hadjáratokat folytatott, a melyek inkább az ő személyes becsvágyából, mint a nemzeti lét érdekéből eredtek, tőlök tehát a nemzet támogatását meg is vonhatta.

Nálunk ellenben a háború elkerülhetetlen; a köznemesség fújja a harczy riadót; fegyverszünetnek vagy békének ő a legelszántabb ellensége. Miként tagadja meg tehát a királytól a törökkel való mérkőzés elengedhetetlen föltételét, a pénzt? Miként köthették volna azt föltételekhez, a minél kevesebbet megajánlani bűn lett volna a haza és önmaguk ellen?

Most azonban sikerrel fenyegetőznek. A király visszalépteti Báthorit; de nemsokára reá újra kinevezi; esztergomi érsekké pedig a köznemesség egyik főellenségét, a kor egyik legönzőbb politikusát, a nagy ügyességű Szalkait teszi.

Ez a reactio az eddigi hosszas küzdelmet a tetőpontjára emeli, a forradalom kitörését idézi elő. Rászolgált a kormány erre az eredményre. Megtette mindazt, a mi forradalmat szokott előidézni. Megijedt és engedékenynyé lett, ígéreteit azonban nem váltotta be. Maga tanította reá ellenfeleit, hogy az erőszak sikerrel jár, s még sem elégítette ki őket. Tekintélyét elveszítette, mert meg is hátrált, ravaszkodott is. Sem félelmet, sem tiszteletet nem tudott kelteni.

1525-ig az elkeseredett köznemesek és a féltékeny király egyenetlensége minden törvény létrehozatalát megakadályozza. Az állam nyomorog, mert paralysálva van az akarata. Két országgyűlés oszlik szét zavargások közben, a nélkül, hogy érvényes határozatot hozna.

A köznemesség a nyílt engedetlenség útjára tér.

Egyoldalúlag hív össze fejenkinti és fegyveres országgyűlést azzal az elszánt akarattal, hogy benne az egész államot újra szervezi. A király tiltó rendeletét félretéve, maga után rántja a megyék többségét.

A király más helyre hívja össze a rendeket, de nem talál engedelmességre. Az erőszak küszöbéig jutott el a viszály.

Körülbelül harmincz évig küzdött a nemesség azért, hogy jobb kormányt biztosítson az országnak, s hogy a királyt a maga befolyása alá vetve, az oligarchia helyébe a maga uralmát állítsa.

De czélt nem ér. A királyok idegenkedtek tőle, s a főuraknak az övénel valóságosabb és nagyobb hatalmát nem birta megtörni. A papiron nem egyszer szerzett magának jogokat, de foganatjuk nem volt. A végrehajtás terén kijátszották. Most arra az útra tér, a melyen egyedül érvényesülhet az akarata. A nemzetnek súlyban gyöngébb része csakis szerencsésen végbement forradalom útján kerülhet uralomra. Csakis a terrorizmus és az erőszak képes azokat leszorítani, a kik századokig vezették a nemzetet, s a kik minden hibáik és bűneik ellenére a nagyobb tekintélyt, a nyomatékosabb erőt képviselik.

Ennek az érzete sodorja a tömeget az erőszak útjára.

A király megdöbben. Ha nem enged, bekövetkezik a polgárháború. Ha ellenben közeledik a köznemességhez, talán sikerül mozgalmát mérsékelnie. Hisz egyik céljuk mindig az ő állásának is a megerősítése volt. Sokszor hallotta tőlök, hogy készek érte harczolni, csak legyen igazi király, legyen igazságos uruk. Néhány évvel előbb, mikor Báthorit kedvökért elejtette, azonnal megbékültek és hatalma fokozására törvényeket is hoztak.

Nem lehetne-e ezt most is elérni? Akkor rövid idővel reá sikerült befolyásuk alul szabadulnia. A magyar mind royalista. Szép szóval és mézes madzaggal könnyen elkábitható.

Még egy szerencsés körülmény biztatta a királyt erre a kísérletre. Szapolyai, az ellenzék vezére, az Ujlaki-család vagyona után sóvárgott. Alkalom nyílt tehát az ő lekenyerezésére. Verböczyt királyhű érzelmei csak úgy, mint aggodalma a törvénytelenégektől, a polgárháborútól, a nagy

elhatározásoktól békülékenyén hangolták. Ha bizalmat tud benne kelteni a közeledés szándékának őszintesége iránt, számíthat közvetítésére.

Ilyennek látván a talajt, a király megjelenik az általa előbb megtiltott gyűlésen. Hiszi, hogy némi ígérettel elhárítja a veszedelmet. Csakhogy az elkésett engedékenységitkán hozza meg a várt gyümölcsöt.

Lajost is sokkal messzebb sodorja a forradalmi áradat, mint gondolta. Kellő fegyveres ereje nincs. A fölizgatott tömeg terrorismusának a hatalmába kerül.

Mindazok a körülmények, a melyekre számított, beválnak és mérséklőleg hatnak a köznemességre. A felbőszült tömeg nem él vissza pillanatnyi hatalmával; tiszteletet tanúsít a király személye iránt, a kinek szavára egyes követelésekkel fölhangy. Olyan az önuralma, a minőre kevés hasonló gyülekezet volt képes; de mindezek mellett is sokkal messzebbmenő reformokat fogadtat el, mint a milyenekre a király el volt készülve.

A köznemesség végül eléri célját, s az állam igaz urává teszi magát. Úgy tetszik, mintha megértette volna a mult tanulságait.

A közigazgatás egész gépezetét, a régi közjogi állásokat is, a maga befolyása alá akarja vetni. Érti, hogy e nélkül célzt nem érhet. Báthorit a király, minden vizsgálat nélkül, rövid uton elmozdítja a nádorságtól; helyére a köznemesség olyan egyént keres, a ki az érdekében hozott törvényeket komolyan végrehajtja. Belátja, hogy e nélkül minden joga illusorius. «Válaszszunk a mi tagunkból, ne csak mindig a régi uri nemzethöl.» «Válaszszunk olyat, a kinek fájjon a szegény nemes nép nyomorusága.» Verböcyröl hiszik, hogy ilyen. Ezért azonnal ki is kiáltják.

A többi főhivatallal is akarnak rendelkezni. De mivel ezek betöltése a királynak nem vitatott joga, megelégednek

azzal, hogy olyanokat nevezzen ki, a kikben megbízhatnak. Ekként a kormány az ő befolyásuk mellett az ő híveikből alakúl meg.

A tanácsban a nádoron, a kanczelláron, az országbirón és a kincstárnokon kívül a köznemesség köréből választandó nyolcz ülnöknek legyen helye. A többi főur részt vehet az ülésekben, de döntő szavazata nincs. Így akarnak javítani az eddigi kísérletek fogytkozásain. Az ilyen tanácscsal és a befolyásuk alá került állami méltóságokkal uraivá lehetnek a végrehajtásnak. Az idegeneket minden állásból kitiltják.

Mint eddig, most sem feledkeznek meg a vidéki hatóságokról. Az ispánt, a ki a király főhivatalnoka a megyében, csak a nemességgel egyetértve szabad kinevezni. A megyei hadak fölállítását és vezérletét a megyei közönségtől választott kapitányra bízza a törvény. Ezen az úton és az Ulászló idejében alkotott törvények* segítségével a megyének is a köznemesség az ura.

Az 1495-ben megindult nagy mozgalom teljes diadalt arat. Tömeges megjelenésével a köznemesség uralkodik a törvényhozáson. A központban és a vidéken a végrehajtó hatalmat magához ragadja. Annyi a hatalma, a mennyit törvény adhat.

De még ez sem elégséges. Alkotmány nem biztosíthatja, hogy huzamosabb időn át a gyöngébb uralkodjék az erősön. A hatalmi viszonyoknak meg nem felelő eredmény, a melyet csak a pillanat kínálta kedvező helyzet ügyes kiaknázásával érhetni el, ritkán jár igaz és tartós előnnyel.

A királyt és a főnemeseket a fegyverben álló nemesség megijeszthette, de csak addig, míg nyomásának közvetlen hatása alatt állottak.

A válság politikai eredménye abban látszott kicsücsö-

* 391. lap.

sodni, hogy Szapolyai lett a helyzet ura. De éppen ez rémítette meg a királyt. A vajda vágya a kormányzóság és talán a korona után lehetetlenné tette a királyra nézve az őszinte közreműködést a köznemességgel. Ellensége lett az új rendnek. Valószínű, hogy már akkor el volt szánva a megdöntésére, a mikor elfogadta. A főnemességnek természetesen ugyanez volt a kívánsága. A kiket a hatvani gyűlés hatalmuktól csúfosan és törvénytelenül megfosztott, félelmökből föl-ocsúdva, boszút forralnak és újra uralomra vágnak.

A közöttük létrejött szövetség gyors és teljes győzelmet vív ki. 1526-ban a köznemesség maga rombolja le azt az alkotást, a melyet harmincz éves küzdelme díjaképpen egy évvel előbb befejezett. Hogyan történhetett ez? Miképpen győzhetett oly könnyen és teljesen a reactio?

A végső ok abban van, hogy az új állapot nem felelt meg a nemzet igazi érdekeinek, a még elevenen élő hagyományoknak.

Ugyanez tette tönkre, a mi a III. Endre idejében létrehozott alkotmányt feledésbe borította. Erőszakos alkotás volt, a melyre a nemzet még nem érett meg; túlhajtás, a mely rendesen reactiót idéz elő.

Siettette bukását, hogy a hatvani mű nyíltan, compromissum nélkül, juttatta érvényre a köznemesség közvetlen uralmának az elvét, azt az elvet, a melyre még nem érett meg a nemzet.

Ha Szapolyai lesz a nádor, nem pedig Verbőczy, a változás elvileg nem oly teljes, nem olyan hű végrehajtása a programnak, mint így, de erősebb kormányzat vált volna lehetővé.

Szapolyai nádorsága a hagyományoknak felelt volna meg. A régi társadalom egyik első hatalmi tényezője támogatta volna benne az új rendet. Tekintélye, óriás vagyona, állandó serege volt, szóval mindaz, a miből hatalmat merit-

hetni, a mit első méltósága betöltőjétől a nemzet megszokott és várt. Nemcsak az állás törvényes hatásköréből szerezhette erőt, hanem saját természetes súlyából is.

Verbőczy mindezen tulajdonságoknak híjával van. Nincs jelentékeny vagyona, nincs az a nagy és állandó befolyása, a mely a nagy birtokkal jár, s nincs katonasága. Jogász, bíró, tudós, de nem harczos. Az ország első katonája csatában még sohasem volt. A politikai élet új typusa, a melynek engedelmeskedni még nem tanult meg a vitézlő nép. Nem a származásában volt az akadály, mert arra nálunk soha sem adtak sokat. A Hunyadiak, a Szapolyaiak, a Kini-zsiek sem születtek bíborban, hanem a harczy pályán szerzett nagy vagyon útján lettek nagy urak, hatalmas bárók, mielőtt az ország főméltóságait betöltötték. Verbőczy ellenben egész lényében, élete berendezésében, vagyoni módjában, foglalkozásában a régi maradt. Még mindig köznemes volt; holott azok főnemesekké lettek. A polgári pálya embere pedig még nem bírt tekintélyvel.

Csak nagy tetterő és elhatározottság képesítették volna arra, hogy állását jól betöltse. De ezek a tulajdonságok nem voltak meg benne. Igazságos és becsületes ember, de nem politikus. Kiváló jogász, jó hazafi, de nem nagy államférfiu, nem a tett embere.

A nádor az ország első bírása és politikai kormányzója. Verbőczy csak az előbbi tud lenni. Pedig ha valaha, most volt szükség parancsoló, imponáló iniciatívára, erélyes politikai vezetésre.

Az új alkotmány forradalomnak a szülöttje. Csak erőszakkal lehetett úgy felfordítani a társadalmat, hogy az alsóbb rendű elemek kerekedjenek felül. Csak kiméletlen erélylyel lehetett az így létrehozott állapotot föntartani.

De Verbőczy nem nyúl azokhoz az eszközökhöz, a melyeket ellentétben lát idealismusával és kitűzött cél-

jai nemességével; nélkülök pedig eredményt nem érhetett el.

Mi lett volna a francia forradalomból, ha vezetői a szabadság, egyenlőség és testvériség szellemében cselekesznek? Megvédhette volna-e magát a reactio ellen, ha nem fejt ki zsarnokságot?

A nádor, mihelyt az ellenzéknek aránylag könnyű föladata helyett a vezetéshez, a felelősséggel terhes kormányzás-hoz fog, belátja, hogy nehéz bármiben is czélt érnie, ha ellene van az udvar befolyása, a nagyok hatalma. Meg sem kíséri, hogy őket megfélemlítse; hajlamai szerint jár el, midőn őket meg akarja nyerni. Kérdéses is, hogy jó hazafinak szabad volt-e, s hogy egyáltalában lehető volt-e a külső veszély küszöbén élére állítani a dolgokat, s végletekig menő belső küzdelmet kockáztatni.

Talán végbement az ő lelkében is az a változás, a melyet sok demokratánál észlelhetni, midőn küzdelmes pályafutás után fölülemelkednek életük előbbi körén, s oly téren kell mozogniok, a melyet nem szoktak meg. A közvetlen érintkezésben talán reá is hatással vannak, mint annyi másra ilyen esetben, a korona, az udvar, a nagy urak.

Mint nádornak, mint a király első hivatalnokának talán lelkiismerete és kötelességérzete is gátat emelt közötté és Szapolyai között, a kinek titkos tervei túlmentek az ő politikáján, a kit a király ellenségének ismerhetett.

Mint bíró éles ellentétbe kerül pártja vezérével és érdekével. Ujlakinak nagy hatalmat biztosító örökségét nem Szapolyainak, hanem a kincstárnak ítéli meg. Nehéz megállapítani, hogy mi indította erre az elhatározásra, az említett politikai tekintetek-e vagy birói lelkiismerete.

Verbőczy magatartása azonban mindenesetre megbontja a pártot, a mely Hatvanban győzedelmeskedett. Szapolyai duzzogva Erdélybe vonúl és sorsára hagyja a nádort, a ki

iránta nem tudott hálás lenni, s az ő életbevágó hatalmi érdekeit mellőzte.

A köznemesség sem ismer reá a régi Verbőczyre, a nagy izgatóra. Az ő vérök már nem csak reájok gondol. Folyton tekintettel van az udvarra és erre meg arra a hatalomra, s miattok megfélemedezik a szegény nemes érdekeiről. Pedig nem azért magasztalták föl, hogy olyan legyen, mint a minők voltak elődei.

Még nagyobb bajt okoz a kormány tehetetlensége.

Nincs pénz. A forradalmi mozgalom könnyen vél ezen is segíthetni. Rendesen optimista. A nehézségekkel ritkán szokott számot vetni. Most is azt hitte, hogy csak meg kell szakítani az összeköttetést a Fuggerek bankjával, vissza kell követelni a sok lopott vagyont, s megtelik a kincstár. De csalódnak. Az erőszakos beavatkozás megrendíti az állam hitelét, s az eddigi pénzsűkét még nyomoruságosabb állapot váltja fel. Az új kormány csak uzsora-kamatra kaphat kölcsönt. A hatalmas Fugger-ház érdekeit Európa fejedelmei védelmükbe fogják. Azon kell már most törekedni, hogy újra helyreállítsák az összeköttetést, a melyet a nép kiméletlenül megbontott; a mi viszont ennek a szemében kudarcznak tetszhetett, mert aligha ismerte el, hogy számítása nem volt helyes.

Egykönnyen senki sem teszi ezt. Hát még a nép, a melynek, midőn hatalmas, sok a hizelgője és bolondítója.

Az adó sem folyik be; a megyékben a köznemességtől függő hivatalok nem fejthetnek ki kellő szigort. Ez nem tetszett volna megbizóiknak és uraiknak. A hatvani gyűlés szelleme áthatja az egész társadalmat. Bornemissza tisztje jelenti, hogy nem tudja, honnan eredt, de nagy szabadság uralkodik mindenütt. Sem a királynak, sem az uraságnak parancsát nem követik.

Igy szokott ez lenni forradalmi időben. Csak nem kezd-

hetik azzal uralmuk aranykorát a fölülkerekedett új elemek, hogy áldozzanak és fizessenek. Kijutott nekik ebből előbb is.

Harczias politikát akar a köznemesség. A király és tanácsosai a törökkel kötendő fegyverszünet gondolatát csak titokban merik képviselni.

De azért a katona-állítás dolgában mégis hanyag a kellő mértéken felül szabaddá lett társadalom. A választott kapitány nem eléggé független tőle, hogy vele szemben erőszakot alkalmazzon.

A nagyok banderiumaira pedig nem lehet számítani. Nélkülök és ellenök kormányoznak, tehát védjék is meg nélkülök a hazát. Ha nemesebb szellem lakozik bennök, a dolgok nem fejlődtek volna a válságig.

Verbőczy hiába próbálkozik megnyerni őket. Nem lehetett az önző oligarchákat olyan kormányzattal kibékíteni, a mely ellenök jött létre. Ebben van a helyzet tragikuma. Nem lehet őket sem megtörni, sem megnyerni. Sem nélkülök, sem velök az új kormány nem bír megélni. Paralyálva érzi erejét és semmit sem tesz; ez meg csökkenti a beléje helyezett bizalmat és aláássa azt a talajt is, a melyen még áll.

Bukása elkerülhetetlen. Elfordulnak tőle utolsó hívei is, mert kudarcot vallott minden téren, és sem az ország, sem a saját pártja érdekeit ki nem elégítette. Ellenfelei nem feledik el neki, hogy megfosztotta őket az uralomtól s erős mozgalmat indítanak megbuktatására. Barátai egy részét sértette a magatartása, másik része menekülni akar a sülyedő hajóból, harmadik része, kiábrándulva illúziójából, új úton törekszik az ország javát előmozdítani.

Erősödő támadás és gyengülő védelem megpecsételik Verbőczy sorsát. Maga a köznemesség nagy része új jel-szavakhoz és új vezetőhöz csatlakozik, a többi meg reményt vesztetten félreáll.

A reactio ügyesen zsákmányolja ki a kínálkozó alkalmat.

1490-ben és 1518-ban fölállított programjával a főnemesség nem bírná a köznemesség sorait megbontani, s ezért félreteszi.

Annál könnyebben szánhatja el erre magát, mert inogni látja ellenfelét, s érzi, hogy megdöntheti alkotását. A főnemesség saját hatalmi céljait eltitkolja, s a királyi hatalom helyreállításának a jelszavával lép a küzdőterre.

Ez a jelszó hatással van az emberekre. Hajlandók befogadására. Míg Mátyás után mindenki csak a jogok védelméről akart hallani, most általános az érzés, hogy a hatalmat kell erősíteni. A dagályra az apály következik.

A nagyok és a köznemesség elhatalmasodása egyaránt rossz eredménnyel járt.

Az oligarchikus kormányzat annyira megutáltatta magát, hogy kénytelen letenni arról a törekvéséről, hogy az alkotmányt a maga érdekeihez képest alakítsa át. Saját lobogója alatt már nem mer versenyre kelni. A köznemesség kísérlete, hogy az államot ő vezesse, szintén kudarczsal végződött. Ő is belátja, hogy csak erős kormányzat mentheti meg az országot, s hogy ennek megalakítására ő képtelen. A külső veszély nőttön nő, s a tömegek figyelme ösztönszerűleg az ország épségének megesküdtött őre, az ország dicsőségével összeforrt királyság felé fordul.

Mátyás kormányzatának dicsfénye az utána következett szabadság ijesztő képének a láttára ellenállhatatlanul fogva tartja a szemet. Az elhunyt király nagy szelleme kitör a koporsóból és utólag részesül magasztaló elismerésben. A köznemesség királyhű érzelmei fölélednek.

A Jagellók előtt mindig nyitva állott az út, a melyen Mátyás haladott. Cél tudatos vezetéssel módjukban lett volna, hogy a köznemesség mozgalmát hasznukra fordítsák.

Elmulasztották az alkalmat, és Szapolyaira hagyták, a mit ők tehettek volna.

Lajosban megvolt az érzék az egyedül helyes politika iránt. Már a hatvani gyűlés előtt tette meg a kísérletet, hogy befolyást szerezzen a tömegekre. A mit akkor Verbőczynek és Szapolyainak közvetítésével hiában próbált meg, az most, miután az akkor életbeléptetett rendszer saját hibái és fogyatkozásai miatt lejárt a magát, e vezérek ellenében jön létre.

A királyi nimbus, a nagyok reális hatalma, rábeszélése, korteskedése, együttvéve a korszellem átalakulásával, az új országgyűlésen új politikát juttat diadalra.

A nép kegye ingatag. Az istenített Verbőczyt elkergetik. A hosszú küzdelem árán kivívott alkotmányt eltörlik. Báthorit állásába visszahelyezik. Új kikötőt keres az állam hajója. Rászorult a biztos révre, a hol kitatarozhatná roncsolt falait. Erős kormányzó is kellene neki, a ki a fenyegető vihar pusztító erejével szembe tud szállani.

Miként a veszedelem pillanatában sok hitetlen ember is Istenhez fohászkodik, úgy fordul őseink figyelme a nemzeti veszély idejében a koronás király, a hivatott őr felé. Lajos még fiatal. Tétlenségét rossz nevelésének és gonosz tanácsadóinak lehet betudni. A válságok, a melyek érték, talán javára voltak. Talán méltóvá lesz szent hivatásához. Talán igazi király lesz még belőle, olyan, a milyen után vágyott a jobbak szíve már régtől fogva, olyan, a milyent semmiféle alkotmány, semmiféle törvény nem bír pótolni.

Ilyen érzésekből fakadhatott a középkorbeli Magyarország utolsó törvénye.

Annak a nehézsége, hogy a nagy tömeg közvetlenül intézze az ország ügyeit, annyira világossá válik, hogy az izgalomba hozott, de józanságát megóvott nép maga is más módot keres.

Az új törvény lényegét azon szavai fejezik ki, hogy «éljen a király szabadon jogaival». A múlt évtizedek törekvése az volt, hogy a király csak mások útján gyakorolhassa hatalmát; a főnemesek azt akarták, hogy csak a belőlök alakított tanács megegyezésével kormányozhasson; a köznemesek meg azt, hogy csak a nemzetgyűlés és a befolyása alá helyezett tanács gyámsága mellett intézkedhessék. Most fölmentik a királyt mindezen közjogi korlátok alól.

Minden bármi néven nevezendő hivatalnokát, kivéve a választott nádort, ő nevezi ki. A már betöltött állásokkal is rendelkezik. Tanácsát a főurak és főpapok köréből tetszése szerint alakíthatja meg. «Mindemellett nyolcz köznemest választson ő felsége, kik tanácsában jelen legyenek.» De ezeket is ő nevezi ki. Egy évben egy országgyűlésnél többet ne tartson, mert a vele járó terhet a szegény nép nem bírja el.

E törvény egyetlen határozata sem köti a tanács hozzájárulásához a király cselekedeteinek az érvényességét. Lebontja a korlátokat, a melyek közé akarátát az elmúlt évtizedekben szorították.

A hosszú időn át a hatalomért küzdött pártok egyikét sem juttatja e törvény diadalra, hanem a királyság eszméje a győztes. Gyenge kézben van a képviselte, de a magyarok mégis hozzáfordulnak és tőle várják a megváltást.

A mohácsi vész semmivé zúzza e várakozást. Mátyás kardjával szegény Lajos nem tud bánni. Nem egyedül a törvényből származik a hatalom, nem egyedül attól függ a tekintély, hanem első sorban az emberen fordul meg, hogy akarátát érvényre bírja juttatni.

Lajos nem tud jogaival élni, nem lesz igazi király, mert nem arra való. Vitézül viselkedik, meghal hazájáért; de mintha élete végső perceiben a sors jellemezni akarta volna őt, mocsárba fül, mert gyöngye teste nem bírja el a fegyverzetet, a melyet viselnie kell. Kegyetlen csapást mért reá a

végzet, a legsúlyosabbak egyikét, a melyek embert érhetnek: nagy állásba juttatta, óriás hivatást szánt neki, de a hozzávaló erőt megtagadta tőle.

A nemzetben dúlt kicsinyes pártoskodások és ellenségeskedések, a pénzszüke és a sok huza-vona ellenére nem a nemzet áldozatkészségén mult, hogy földre terítették. Harczosunk sok volt. A vitézségben sem szűkölködtünk. Gascongneadnak tetszhetnék, ha nem volna igaz magyar tulajdonság, az a főnhéjazó, könnyelmű, de e mellett igazán hősiek magaviselet, a melyet a maroknyi had Szulejman tömegei ellen tanusított.

A végzetes eredmény igazolta az utolsó törvény célját. Az őlt meg bennünket, a mi ellen őseink védekeztek, a mi az egész kort szomorúan jellemezte: a vezetés fejetlensége és a fegyelem teljes híjja. Míg a török egyesült erővel, egy ember határozott akarátának engedelmeskedve, a reá nézve legjobb hadivonalon indul az ország szíve felé, a magyar sereg szét van forgácsolva. A döntő csatát a meglevő összes erőnek körülbelül egy negyedével vívjuk meg.

Kapkodó és egymásnak ellenmondó parancsok, s az alvezérek engedetlensége, az egész kor e betegségei, megtermik gyümölcseiket.

Még a legutolsó pillanatban is jobbra fordulhat sorsunk, ha a király legalább a keze alatt levő kis seregnek parancsolni tud. De még ekkor is gyászos jeleneteknek vagyunk tanui. Lajos úgy él jogával, hogy választásra bizza a fővezér személyét. Az ellenség közelségében, egymás jelöltjének meggyalázása után, a többség Tomorit emeli a vezéri polczra. Vajha engedelmeskednék neki. Egyedül a visszavonulás menthetett meg bennünket. Örültség volt csatát állani, mielőtt Szapolyai, Frangepán és a többiek hadaival egyesülnek. A király belátja ezt, de a vitézlő nép nem akar meghátrálni. Nem bízik a vezérletben és maga akar sorsa fölött hatá-

rozni. Miként a tanácsteremben, a csatatéren is szabad nemesnek érzi magát, a kinek akarata és megegyezése nélkül semmibe sem kezdhetni. A király a nagyok elé terjeszti a kérdést, hogy mitévő legyen? Miért nem dönt és parancsol ő?

A Jagellók egész korának anarchiája kifejezésre jut e pillanatban. Az öli meg Magyarország függetlenségét, a miben az egész kor sínylődik. A nemes nem bízik meg vezetőiben. Sokat vétkeztek ők, nem teljesítették a hatalommal járó kötelességeket. Most, midőn minden azon fordul meg, hogy tudnak-e tekintélyt tartani, megboszulja magát eddigi mulasztásuk. Tiszteletre és bizalomra ne számítsen, a ki idején nem szerzett rá érdemet.

A katonaság küldöttsége kéretlenül megjelenik. Tudja, hogy a királyt lehet vezetni. Tapasztalta, hogy az erőszakos föllépés előtt meg szokott hajolni. Ezért meri zajongva kijelenteni, hogy meg akar ütközni, s hogy azt, a ki mást tanácsol, föl fogja konczolni.

Igy határozzák el a végzetes ütközetet. Biztos vesztébe rohan a hősies had, mert nem hallgat azokra, a kiknek irányt kellene szabni, s vezetni akarnak, a kiknek engedelmeskedniök kellene.

A királyság a középkorban nehéz munkát végez. A közállapotok nem kedveznek neki. A leghatalmasabb uralkodó öröksége gyöngé utód kezében elmálik. Ha a fejedelem nem kiváló tehetségű, hathatós kormányzat lehetetlen.

Igy történt, hogy Angliában is, nálunk is, a királyságnak amott I. Eduárd, emitt I. Lajos idejében kivívott nagy állását nem lehetett föntartani.

A sülyedést Angliában a Tudorok, nálunk Mátyás akasztják meg. Uralmuk ugyanannak a történeti szükségnek a következménye. VII. Henriket és Mátyást az elhatalmasodott oligarchia ellen támadt reactio segíti sikerhez.

De a két király művének további sorsa különböző.

Angliában láttuk, hogy sok szerencsés körülménynél fogva a királyság állandóan megóvja felsőbbségét, a nélkül, hogy megteremtené az absolutismus előfeltételeit.

Az új kor küszöbén, midőn a hadi viszonyok annyira megváltoznak, hogy az a fejedelem, a ki állandó sereget szervezhet, sokkal nyomasztóbb uralmat alapíthat meg, mint elődei, Angliában elmulik annak a szüksége, hogy a nemzet örökké fegyverben legyen.

A sziget szerencsés lakóit e súlyos teher ellen megvédi a tenger, a mely azelőtt és azután, a mikor Hódító Vilmos az állami rendet és Orániai Vilmos a szabadságot hozta magával, türelmesen hordozta a harcosokkal megpakott hajókat. Az angol nemzet, királya vezetése mellett, a nélkül, hogy ennek hatalma az alkotmányt veszélyeztetné, békében élve, szép jövője felé halad. A Tudorokkal bezáródnak a középkor viharos százada. Végét éri az az idő, a mikor a helyes egyensúly csak az örökösen megújuló fegyveres küzdelem útján volt biztosítható.

Mi ellenben nem birunk előbbre jutni. Súlyos körülményeinknél fogva kénytelenek vagyunk eddigi rögzös utunkon vesztegelni.

Mátyásnak sokkal nehezebb is volt a föladata, mint a Tudoroké. Ők a belső és a külső béke gyümölcseivel édesítik meg és így könnyűszerrel fogadtathatják el felsőbbségüket. Jólét fakad uralmuk nyomán és szilárdítja meg trónjukat. Mátyás ellenben teherrel járó állandó sereget, új és súlyos adókat, ereje teljes megfeszítését kénytelen nemzetétől követelni. A hasznót, a melyet kormányzata hajt, megrontja az örökös háború. Uralkodásához fájó emlékek is fűződnek. Balvégzetünkre nincs törvényes örököse, s a nemzet könnyen szánja el magát reá, hogy kormányzati rendszerétől szabaduljon.

A magyart megfegyvelmezni mindig nehéz volt, főleg

úgy, hogy e mellett önérzete ne szenvedjen csorbát. Sírok közepett könnyű rendet tartani, de bajos a pezsgő vért megzabolázni. Nagyot elérni pedig csak úgy lehet, ha ez is sikerül. Poroszország emelkedésének az a nyitja, hogy a Hohenzollernek értettek nemzetök megfegyveléséhez, a nélkül, hogy kiölték volna belőle őseredeti frissességét.

Mátyás is megteszi ezt a kísérletet. Ismeri a magyart és tud vele bánni. Nemzeti lelkülete megtaláltatja vele a módját, hogy alattvalói szívében a vér akkor is egészségesen és frissen lüktessen, a mikor arra neveli őket, hogy parancsa előtt meghajoljanak.

De egy ember rövid élete nem elégséges végleges eredmény létrehozására. Egyes fogyatkozásai is hozzájárulnak, hogy halála után tökéletlen legyen alkotása.

Az átmenet korszaka mindig rázkódásokkal jár. Miként a tüzes paripa, a mely az új fék ellen ágaskodik, s ha megszabadul tőle, mielőtt még megszokta, nem bocsát új urat a nyeregbe, úgy védekezik a féket teljesen meg nem szokott pezsgővérű nemzeti erő az ellen, hogy Mátyás után új Mátyás legyen az ura.

A Jagelló-kor tehát folytatása a Mátyás előtti időknek. Míg Angliában a Tudorok hosszú uralkodása készíti elő a modern világot, nálunk Mátyás után is középkoriak az állapotok. Utána is vezetni kell tudni a tetőtől-talpig fölfegyverzett népet, még pedig oly körülmények között, hogy a pillanatnyi gyöngeség is válságot okozhat, s középkorbeli természetű politikai küzdelmek megsemmisíthetik a nemzetet.

A Jagellók e nehéz föladattal nem tudnak megbirkózni. Nem bírják megakadályozni a társadalom bomlását. Annak ellenére, hogy mihelyt a királyság a várnai csata óta meggyöngült és a nagyok fékevesztetten garázdálkodnak, azonnal bekövetkezik a köznemesség ellenhatása, a mit Angliában nem észlelünk; s hogy ezen elem öntudatos actiója

segíti Mátyást a trónra, míg Angliában a harc szeszélye emeli fel a Tudorokat, s hogy Mátyás után újra sorompóba lép a hazafias köznemesség és közre akar működni az állami élet megjavításán: mindezek ellenére nálunk nem fojthatni el a zavart. Ha a király a nemességet vezetni tudná, talán minden jóra fordulhatna. De képtelen reá.

A nemzet az osztályokkal összevágó pártokra szakad. A gyenge király feje fölött a nemes és a főnemes küzdenek egymással a politikai vezérletért. De teljesen egyik fél sem győz. Az állam tehetetlensége következik be.

A belső baj, a melybe jutunk, más természetű és nem olyan súlyos, mint a mely Anglián erőt vett a Rózsák harczának az idejében.

Erős király nélkül sem nálunk, sem Angliában nem lehetett boldogulni. Mi azonban mindvégig jobban birtuk el a megpróbáltatást, mint a britek.

Rámutattam már erre a Mátyást megelőzőt korra vonatkozólag.* A Mátyás halála után beállott zavarok sem olyan nagyok, mint azok, a melyek Angliában támadtak. Míg a Rózsák harczainak kora, a nélkül, hogy benne rokonszenvesebb emberek föltünnének, vagy szerves alkotások jönnének létre, kicsinyes és sivár egyéni küzdelmek közben az absolutismus számára készíti elő a talajt, addig nálunk nagy jelentőségű közjogi törvényhozás, Verbőczy nemes egyénisége, a köznemesség hazafias célja, s az egymással szemben állott programmoknak, habár önző és ezért hibáztatni való irányú, de gondolatokban gazdag tartalma a sötét árnyék mellett fényt ragyogtat. A két ország állapotai között a lényeges különbség abban van, hogy Angliában a királyság elgyengülésével a köztekintetek teljesen háttérbe szorulnak, s egyes aristokratikus családok

* 299. lap.

önző politikája szerint oszlik meg az ország, nálunk ellenben a társadalom tovább is közérdekekért vívja harczeit. Ha el is bukik a nemzeti zászló, azt soha el nem dobják maguktól; ha a képesség a nagy föladattal nem is bír megküzdeni, az akarat a helyzet magaslatán marad. El is érik, hogy míg a középkorban másutt, mihelyt a törvény ereje sorvadni kezd, patakokban folyik a vér, nálunk, a pórlázadásról nem szólva, nagyarányu polgárháboru nincs.

De földrajzi helyzetünknel fogva legkisebb hibáink is végzetesebb következményeket szülnek, mint más nemzeteknek sokkal súlyosabb vétségei. A körülmények, a melyek között élünk, megkövetelik tőlünk, hogy egy pillanattig se feledkezzünk meg önmagunkról. Egyetlen ballépésünk elégséges arra, hogy olyan katastropha szakadjon reánk, mely más nemzetet sokkal nagyobb hibák után sem érhet. Ez sohase essék ki emlékezetünkéből.

Most is így történik.

A török szomszédságnál fogva a király gyöngeségével járó fejtelenség nagy vészbe dönt bennünket, sokkal végzetesebbe, mint Angliát az ő nagyobb bajai.

A mohácsi vész ezen tanulságával, a melyet nem szabad elfelejtenünk, mert még mai körülményeinkre is ráillik, be is fejezhetném munkámat. Csak egy kérdéssel akarok még foglalkozni.

A mint láttuk, már a fenyegető veszedelem sejtelve is azt a törekvést ébresztette, hogy a királyság hatalmát fokozzák. Mohács után pedig a nemzet ezer érdeke egy pontban egyesül: erős királyra van szüksége. Ezer tátongó sebére csak a hatalmas király rakhat gyógyító írt.

Az Árpádok kihaltával beállott hasonló helyzet Róbert Károlyt csaknem korlátlan urrá tette. Most a veszély még nagyobb. Nem lesz-e következménye is mélyebbreható?

Munkámnak az volt a vezérlő gondolata, hogy a kö-

zépkorban egyesegyedül az erőket összefoglaló királyság volt képes oly közállapotok teremtésére és állandó föntartására, a melyek mellett alkotmányos élet fejlődhetett és virulhatott.

Ámde a királyság nehéz körülmények között csak nagy ritkán bírja hivatását teljesen betölteni. Nem múlik-e el munkájának üdvös hatása? A Jagellók korában az állam és a társadalom bomlása nem haladt-e már annyira, hogy megfosztotta az önkormányzatot elkerülhetetlenül szükséges feltételeitől?

Elpusztultak már régibb alkotások is, mint a magyar alkotmány. Sok középkorbeli szabadságot rontott meg e korban a királyok növekvő hatalma. Nem ütött-e nálunk is a szabadság utolsó órája?

E kérdés fejtegetése munkám zárószavául szolgálhat. Alkalmat ad a középkor alkotmányos műve eredményeinek összefoglalására.

Nézzük mindenekelőtt a jogot, a mint az ez idők utolsó törvényei után alakult. Meggyengítette-e a benne érvényesülő reactio a szabadság régi biztosítékait?

II. Lajos törvénye az állam szerkezetének alapjait nem változtatja meg.

Kezdjük meg rövid szemlénket alulról.

A vármegyét érintetlenül hagyja azon újabb alkotásokkal együtt, a melyek hatáskörét tetemesen tágították. A megye közönségének gyűlése a benne uralkodó köznemességgel a királyi hivatalokéit is fölülmuló hatalommal bír. A közigazgatás, a mely Mátyás kezében még erőteljes akaratot tudott kifejteni, ezt a képességét lassankint elveszti. Ha a magyar királyság meg akar állani a maga lábán, reformálni kell a megyét. A véletlen okozta, hogy már előre a jövőben beállott szükséghez képest alakult a közigazgatás. Oly formát ölt, hogy reá építheti az új körülmények közé került

nemzet azt a szilárd bástyát, a melyre szüksége lesz, hogy a központnak gyakori ellenséges támadásai ellen a társadalom egészét megvéddesse. A vármegye közönségének gyülekezete katonai, igazságügyi, közigazgatási és politikai ügyekben tág hatáskörhöz jut. Házi adót vet ki. Az állami adó behajtása körül szorgoskodik. A hivatalokat hatalmába keríti. Ő választja a szolgabirákat. Az alispán kinevezésére döntő a befolyása, a főispáni állás betöltésénél is irányadó a szava. A megyében tehát a szabad társadalom már olyan állást foglal el, a mely a hatásos kormányzást meg is nehezítheti. Olyan szabadságnak lehet a megteremtője, a mely túlajtásaival veszedelmet kelthet. Absolutismus csak a megye teljes átalakítása útján alapítható meg. Maguk a hivatalok a társadalom független és előkelő elemeinek a kezében sem alkalmas eszközei az absolutismusnak. A magyar közjog felfogása szerint nem tartoznak vak engedelmességgel. Őrei és végrehajtói a törvényeknek, a melyeket főnökükkel szemben is kötelesek megvédeni.

A szolgálati kötelezettség elvénél fogva a hivatalokat a társadalom vagyonos és független tagjai, vezető elemei töltik be. Nem támad a nemesi társadalomtól független burokratia, a melyet a királyság a nemesség és az alkotmány ellen is használhatna.

Az aranybulla óta számtalanszor megerősített azon jogok, a melyek a nemest és birtokát a király önkénye ellen oltalmazzák és a bírói eljárás kényszerét állapítják meg, szintén fönnállanak. Nem biztosítják a tárgyi igazság uralmát, a nemesi szabadságok és kiváltságok azonban szilárd támaszra találnak bennök.

A központban érintetlenül marad a rendi gyűléseknek a régi időktől megszentelt hatalma. Világos elismerésre jutott már, hogy nélkülök nem lehet törvényt hozni, s hogy minden fontosabb közügy hatáskörükbe tartozik. Az

1526-diki törvényben a rendek mintegy meghatalmazzák a királyt, hogy fejedelmi jogaival éljen. Ez nem foglalja-e magában, hogy megegyezésével, azaz törvény útján, jogait szűkíthetik is, a mint ezt a közel multban bőségesen tették? A törvény, a melynek alkotásában egyik mellőzhetetlen tényező a nemzeti gyűlés, az egész állami élet alapja. A királyság közjogi tartalmát is törvény állapítja meg, bővíti vagy szűkíti. Olyan fölfogás szilárdul meg, a mely az absolutismus negatiója.

Erős specialis fegyvere a rendeknek az adómegajánlás kizárólagossá vált joga. Anglia parlamentjének leghathatósabb eszközét a mi rendeink is megszerezték. Az országgyűlést törvény szerint sem mellőzheti a király; évenként kell összehivatnia.

A tulajdonképpeni kormányzat legfelsőbb körében nagy hatalmat ad a rendeknek, hogy a király legelső tisztviselőjét, a ki ugyanakkor közvetítő, mondhatni birói tisztet visz a király és a nemzet közt, a nádort ők választják.

Ezt az egy kivételt azonban leszámítva, a legfelsőbb végrehajtás, a kormányzás a király joga. A bekövetkezett reactionnak éppen az volt a lényege, hogy szakítva a Jagellókor ujításásaival, a hagyományhoz tér vissza, mely a királyban látta a kormányzat igaz képviselőjét.

A tanács ne arra szolgáljon, hogy a törvényhozás politikai intentióit a király ellenére is képviselje, mint a Jagellók idejében; hanem legyen, a mi volt, az uralkodót segítő, fölvilágosító, tanácsadó testület. A hivatalokról is a király rendelkezhessék. Az ő akarata szerint történjék megint a kormányzás.

E változás üdvös volt. Mindazok a kísérletek, a melyek a kormányzatot a rendek közvetlen hatalmába akarták juttatni, Angliában is, nálunk is károsoknak bizonyultak.

Angliában a Tudorok hosszú uralkodása idejében telje-

sen el is tűnnek a rendek kormányzatának a parlament túlsúlya korában gyakran előfordult próbái.

Korukban megint a király kormányoz, mint a normannok idejében és e században mindig, midőn az ország virágzott.

Az államnak tapasztalatokkal igazolt érdeke juttatja érvényre a régi rendszert.

Nálunk is a rendektől alakított kormányok tehetetlensége miatt szerezheti vissza II. Lajos a jogot, a melylyel Nagy Lajos és Mátyás birtak.

E változás a szabadságnak sem jár kárával. Angliában a parlamentarismus a királyi kormányzatból fejlődött ki, s ma is megtartotta ezt a jellegét.

A parlamentarismus az alsóház túlnyomó befolyása alá helyezett és neki felelős királyi kormányzat.

A szabadság talán más alakban is megerősödhetett volna. Nem lehetetlen, hogy a kivételesen szerencsés helyzetű Angliában a választás útján alakított kormány ma türethetően működne, ámbár még ma sem és még ott sem volna olyan czélszerű, mint a király kinevezésén alapuló. A középkorban azonban az üdvös fejlődést a választás rendszere bizonyosan megakadályozza, mert fiaszkóhoz vezet.

Az angol parlament már a középkorban is módját ejti, hogy a kormány alakításának joga nélkül hatást fejtsen ki a kormányzatra. A vád alá helyezés útján szabadulhat a gyűlölt miniszterektől. Ha a nemzet reális ereje támogatja, még a vád alá helyezés nélkül is megbuktathatja a kormányt. Ilyenkor szándékai ellenére lehetetlen az országot vezetni. Tekintélye és az adómegajánlás joga oly erőt adnak neki, hogy a király érdekében van, hogy népszerűtlen tanácsosait elbocsássa és helyükbe újakat nevezzen ki.

Ilyen esetek szülik azt a felfogást, hogy a kormány felelősséggel tartozik a parlamentnek. Midőn lemondásra kény-

szerítik a kormányt, a nélkül, hogy az alkotmány szervezeten változtatnának, vele megfelelnék a pillanat égető szükségének és egyuttal praecedens teremtének. E praecedens fokozatosan létrehozza a parlamentarismust. A mi e korban csak kivételesen történik, s csak nagy küzdelem árán érhető el, idővel általánosan elfogadott gyakorlattá lesz. Főlegessé válik a vád alá helyezés; pótolja azt a politikai bizalmatlanság kijelentése.

Magyarország rendei is megóvják azokat a jogokat, a melyek a vázolt fejlődés útján Angliában megalkotják a parlamentarismust.

A Jagellók idejében a nemzeti gyűlés olyan nagy hatalmu, hogy a kormányra gyakorolt befolyását rendszerré, törvényesen biztosított joggá emeli. A rendek a befolyás legközvetlenebb, legerősebb módjához nyulnak, a választáshoz.

Az angolhoz hasonló parlamentarismust csak a gyakorlati élet fejleszthetett ki. A király csak akkor nyugszik bele, ha belátja, hogy eszményét, az absolutistikus kormányzatot lehetetlen megvalósítani. A parlament meg csak akkor éri be az ellenőrzéssel, a közvetett befolyással, ha belátja, hogy a közvetlen kormányzásra képtelen. A parlament ellenőrzése mellett folytatott királyi kormányzat *compromissum*, a melyet csak a gyakorlati élet tanulságai emelhettek oly magas polczra, s tehettek annyira kedvelté, hogy példájává vált a szabad alkotmányoknak. A rendek elbizakodása nálunk is messzebb kívánt terjeszkedni az ellenőrzésnél. A mit ez a becsvágyuk szül, azt megsemmisítik az események. Az eszközök azonban, a melyekkel létrehozására éltek, megmaradnak. Alkalmasak reá, hogy velők az angoléhoz hasonló fejlődést indítsanak meg. Csak az angolokéhoz hasonlítható kedvező helyzet hiányzott a későbbi időkben.

A király nevezi ki az egész kormányt, a mely azonban ezzel nem válik a parlamenttől függetlenné. Ennek tekintélye

és hatalma a királyt arra szorítja, hogy vele összhangzásban éljen.

1497-ben a kinevezett kancellárt, Bakácsot, az országgyűlés kivánságára a király megfosztja hivatalától. Szerencsést, a kincstárnokot, a köznemesség dühének prédájára engedi a király, habár kizárólag az ő hivatalnoka. 1516-ban a hatvani gyűlés nyomása alatt az összes méltóságok viselői elbocsáttatnak.

A királyi kinevezés tehát nem teszi függetlenné a kormányzatot a nemzeti gyűléstől, a melynek az ily előzmények biztatásul szolgálnak.

Maga az 1526-diki egész ellenforradalom az országgyűlésen folyik le. Ott mond le Verböczy és ott nevezik ki Báthorit. A közvélemény változása idézi elő a kormány változását is.

Igaz, hogy a nádorról szóló új törvény az ország ezen első méltóságát a közvéleménynek és a parlamentnek változó hangulata ellen meg akarja védeni. Elitéli a lábrakapott szokást, hogy minden alapos ok nélkül, minden igazolt vád nélkül lehessen a nádort lemondásra kényszeríteni. De azért azon eszközről, a melyet Angliában arra használtak, hogy vele a gyűlölt tanácsost megbuktassák, a nemzeti gyűlés a nádorral szemben sem tesz le. A nádort tisztétől megfoszthatja, ha oly bűnben marasztalja el, a melyre fejevesztés van kiszabva.

Ma az ilyen törvény teljes védelmet biztosítana a tisztán csak politikai ellenszenvből származó vád ellen; abban a korban azonban a halálos büntetést bármely politikai hibáért is hamar kimondották. 1518-ban megállapítják, hogy a kincstárnok, a ki hanyagnak, vagy hűtelennek bizonyul, halálra ítélandó, s a rendek könnyen és hamar szánták volna el magukat Báthori és Szerencsés kivégzésére.

A nádort tehát az új törvény nem védi meg a tisztán

politikai okokból eredő támadások ellen. Élete nagyobb veszélyben forog, mint előbb, állása azonban nem biztosabb.

A bakó bárdja a nádorén kívül az összes hivatalnokok feje fölött lebeg. Az országgyűlés a hűtlenség kimondásával, a mely bűnnek ő a bírója, a tisztviselők vagyonával, állásával és életével rendelkezik.

A magyar közjog e szerint a középkor végén erős vára a nemzeti szabadságnak. Európa egyik országának sincs ennyire életrevaló alkotmánya. Nem ad több jogot a nemzetnek, mint a mennyivel helyesen tud élni, de kevesebbet sem, mint a mennyire szüksége van. Nem magát túlél, föntarthatatlan, hanem céljának megfelelni bíró, fejlődésre képes, a nemzettel együtt nőtt és öntudatával összeforrt szerves alkotmány marad az utókorra. A király a nemzettől kapja hatalmát és ennek minden eszközét, a nemzet ellenére tehát huzamosabb ideig nem kormányozhat. A kormányzás azonban az ő joga és kötelessége. A nemességgel összhangzásban kell uralkodnia; de a vezetés az övé. A közjog tekintetében őseink nem állanak az angolok mögött. A csirák, a melyekből Angliában idővel a modern parlamentarismus fejlődött ki, a mi alkotmányunkban is mind meg vannak. Az előny, a melylyel a XIII. század döntő fontosságú alkotása óta Anglia fölöttünk birt, fokról-fokra megszűnik. A mint láttuk, a városok képviselői nálunk is bevonulnak a törvényhozók körébe, s a parlament nálunk is tisztázza azt a jogát, a melynél fogva kizárólag ő vethet ki adót.

S nagy jelentőségű változást készít elő az 1526-diki törvényben kifejezett az a fölfogás, hogy a tömeges gyűlések a szegény nemesre nézve nyomasztóak. E fölfogás végre megérleli a parlamentnek sokáig vajudó reformját, s 1526 óta nálunk is választott testületté alakul át a nemzeti gyűlés.

Csak két pontban maradunk el az angolok mögött.

Az egyik az, hogy a magyar nemes nem fizet adót. Mivel

azonban a társadalom legsúlyosabb kötelességét, a haza védelmét, állása és vagyona arányában teljesíti, s a pór-osztály adója hatással van a birtokosnak anyagi helyzetére, mint a ki nagyrészt jobbágysai munkájából él, a nemesség adómentessége nem teszi lehetetlenné az egészséges fejlődést. Az államot gyöngíti, mert szűkíti az adóalapot; nem jelenti azonban a vagyonnak a teher alól való mentességét, nem jelenti, mint később, minden egészséges állami rendszer negatióját, nem azt, hogy a kié a jog, az kötelességet nem tartozik teljesíteni. A nemesség munkájával, pénzével és vérével szolgálja az államot így is, habár mindenképpen jobban tenné, ha Anglia példája szerint az adó alól sem vonná ki magát. Uralma még nem fonákság, habár szilárdabb alapon nyugodnék, ha az ország iránt tartozó minden kötelesség útján előljárna. A megyénél különben rést ejtettek a kiváltságon. Alig lehet benne kételkedni, hogy erős kezű és magyar érzésű királynak sikerült volna, az ország veszélyeztetett helyzetének az okán, Mátyás politikáját e téren is diadalra juttatni.

Ennél nagyobb baj volt a parasztság elnyomása. A jobbágyság Angliában is fegyverrel próbált az urak uralma alól szabadulni, de szétverték. A felsőbb osztályok ott is urai a törvényhozásnak, s ott is szigorú törvényekkel védik meg többségüket. De ezek ellenére a középkor végén mégis fölszabadul a parasztság. Angliának a mienkénél sokkal fejlettebb gazdasági életében a szabad munka fölénye a kényszerített munka fölött annyira érezhetővé válik, hogy lassankint átalakítja a társadalmi viszonyokat. A mindinkább megerősödött városok is hozzájárulnak a vidéki nép felszabadításához.

A városban munkához jutva, az emberek emancipálják magukat a föld kötelékei alól. A gazdasági érdek győzedelmeskedik az osztályok szűkkeblűségén és előítéletein. Nálunk gazdasági életünk fejletlenségénél fogva a szolgaság

hátrányai nem nyomasztók annyira, hogy diadalmaskodhatnának a nemesség önzésén. Városaink hatalma sem akkora, hogy kiváltságaik kellőleg megvédhetnék a jobbágyot a nemes ellenében, gazdasági életük sem olyan élénk, hogy magukhoz vonhatnák és eltarthatnák a nép tömegét.

Társadalmi rendünknek legnagyobb fogyatékosága a parasztság elnyomása, a mely teljessé a királyság gyöngesége korában lesz, míg erős király természetes hivatásának ismerheti, hogy a segítségére szorultakat megvédje zsarnokai ellen.

A nuncius a mohácsi vész előtt azt írja, hogy a parasztság elkeseredése komoly veszedelem, mert ha a szultán a népet pártfogásába veszi, hozzá fog csatlakozni. Hozzáteszi, hogy a király a népet nem veheti védelmébe, mert fél a nemesektől. A nunciusnak sok tekintetben igaza volt. A török elleni védelmet minden bizonynyal gyöngítette, hogy a parasztot kevés érdeke fűzte az államhoz, hogy kevés javát féltette, mert kevéssel birt. A töröknél azonban sokkal sikeresebben hasznára fordíthatja a nemesség bűnét az a keresztény király, a ki hivatásánál fogva is, politikából is azon van, hogy a tömegek szívét megnyerje. A magyar alkotmány sánczain kívül a magyar föld talaján oly elemek élnek, a melyeket az államhoz semmi sem köt, s a melyek alkalomadtán ellene fordíthatók. Nehéz időkben végzetes hibának bizonyulhat, hogy az alkotmánynak nem elég tág az alapja.

A mint láttuk, a királyság munkájának jótékony eredményei között a legnagyobb fontosságu az, hogy fönn tudta tartani a nemesi társadalom egységét.

A királyság gyöngeségének szomorú korában nem fajult-e el a társadalom, a szertehúzás nem vesz-e rajta is erőt?

Az alkotmány vajmi keveset ér, ha az élő erő, a mely

kereteit eltölti, összhangzatos és együttes munkára képtelen.

Ha a főnemesség és köznemesség egysége végképpen megbomlik, előbb-utóbb érett gyümölesként hull az alkotmány a király ölébe. A parasztság kizárása a jogból inkább a távolabbi jövőben válhatik veszedelemmé, a nemesség de-compositiója azonban a nemzetet szívében találná, s tönkretenné az erőt, a mely egységénél fogva a szabadságot fönn tudta tartani.

A Jagellók idejében láttuk, hogy éles ellentét választja el egymástól a nemesség elemeit. A jövő szerencséje, hogy a baj még nem lett chronikussá, s hogy a társadalom szervezetének egységes alkata nem bomlik meg. Acut betegséggel állunk szemben, a mely nem alakítja át a társadalomnak a multból eredt életrevaló szervezetét. Verbőczy az osztályoknak egymás ellen folytatott leghevesebb küzdelmei közben örökíti meg Hármaskönyvében a nemesség egységének hagyományos régi felfogását. A harczot a politikai hatalomért vívják, de az osztályoknak egymástól való szerves elválasztását czélul senki sem tűzi ki.

A főnemések egy ízben szövetséget kötnek egymással érdekeik védelmére; de szerződésüknek nincs oly pontja, a mely az osztályok között állandó választó falat emelhet. Legmesszebbmenő követelésük az, hogy azokat a hivatalokat, a melyeket rendesen főnemések töltöttek be, csak abban az esetben foglalhassák el köznemések, ha nem akadnak rájuk termelt főrendek. De a főnemések nem alakulnak zárt osztálylá, s meg sem próbálják annak a megakadályozását, hogy köznemések soraikba emelkedjenek. A tanácsra szeretnék az állami hatalom lényegét ruházni, s e tanácsban saját uralmukat akarnák megővni; de eszköz ágában sincs a tanácsban való részvételt egyes családok örökölhető és kizárólagos jogává tenni. Az örökjognak sem kívánják olyan reformá-

lását, hogy családjuknak biztosítsák a fönmaradást. A főnemesség nem is törekszik olyan kiváltságokra, a melyekből a köznemességet kizárná, vagy olyan állásra, mint a minőt ez idő szerint Németországban és Franciaországban már elfoglalt. Sűrű érintkezésben a nyugat aristokrátiájával és éles ellentétben a köznemesség pártjával, még sem tér le a magyar hagyományok útjáról.

Érezhették a főnemesek, hogy ha kisebb is az állásuk rangja és fénye s ha több viszontagság fenyegeti is felsőbb-ségüket, mint a német birodalmi hercegeket vagy grófokat, a kiknek családtagjait birodalmi hivatalok nyilvántartják, a kiknek vagyona meg nem osztható, s a kiknek számos oly külön joguk van, a melyet más halandó egyáltalán meg nem szerezhet, mégis különbek emezeknél, mert nemzetök igaz vezetői és mert nagyobb élő erő áll mögöttük. Ez időben is csak a nemzeti politika intézői akartak lenni, s ezért nem emeltek gátat új elemek befogadása elé.

Csak abban hibáztak, hogy a politikai befolyást, a melyet őseik hazafias szolgálatokkal és önmérséklettel vívtak ki maguknak, ők törvények rideg határozatai segítségével akarták föntartani. A politikai hatalmat, a melyet gyakoroltak, s a melyet jórészt a nemzet zömével föntartott szervezeti egységnél fogva szereztek meg, a nemzet ezen zöme ellenére akarták maguknak biztosítani. Ez nem sikerült nekik. A rájuk zúdult bajok tanulságain okulnak, s megint a köznemesség megnyerésén fáradoznak. Egyesek önzése és hamis politikája miatt jutottak ellentétbe azokkal, a kiket ez ideig vezettek, s a kik velök egy test és egy lélek maradtak mindvégig.

A kapcsolatok, a melyekkel a főnemesség a köznemességet magához csatolja, actiójának meg is szerzik a várt eredményt. Az 1526-iki országgyűlés bizonyítja, hogy megújítható a régi összhang a politikai társadalom elemei között. Mihelyt haza-

fias szándékokat irnak zászlójukra, a főnemések meg birják buktatni még Verböczyt is.

Különben az egész kor története bizonyítja, hogy a nemességnek vagyonban és tekintélyben egymástól különböző elemei között támadt harc nem a köztük levő benső ellentétnek, hanem csak a politikai élet múltó alakulásának volt a következménye. A köznemesség élén Szapolyai, a leghatalmasabb oligarcha áll. Frangepán, a legbüszkébb aristokrata, a ki családját ősi eredeténél fogva különbnek tartja a többinél, szintén a köznemesség pártján van. Egyáltalában a főnemések kevesebbet adnak a származásra, mint a köznemések. A ki számot tesz és velök tart, annak szövetségét megbecsülik, bármilyen szerény is az eredete. Bakács Tamás és Szalkai, az udvari párt vezérei, alacsony származásuak. A köznemességben több az előítélet, mint a főnemességben. Az udvari párt ellen irányuló éllel ők alkotják a törvényeket, a melyek az egyházi méltóságokat a nemesi eredetűeknek tartják fönn. Míg a főnemések nem ütköznek meg rajta, a köznemések sérelmesnek látják, hogy Szerencsés zsidó származása ellenére előkelő hivatalt foglal el.

Rátartós nemesség és szabadabb elvű főnemesség mindig megférhetnek egymással. Egyes oligarchák vétkei, másoknak politikai becsvágya gyenge királyok korában egy időre megbontják a nemességet; a politikai constellatiók változásával azonban könnyen és hamar állíthatni helyre az egymásra utalt és alkatukban mindig egységes elemek együttes működését.

A középkorbeli nemzet szervezetének fogyatékosága abban van, hogy a nem nemest kizárja az államot igazgató és a társadalom vezető elemeit összeforrasztó műhelyből; erejét pedig az alkotja, hogy a vezető társadalom egységes. Még egységesebb, mint Angliában. Ebben van a

jövő biztosítója. Később a nemesség szervezeti egységén sok csorbát ejtenek, az aristokratia nyugati példák szerint alakul, a vallás választó falat emel az egyes rétegek között, az ország szétdaraboltsága gyöngíti az összetartozás érzését; de mindezen zavaró körülmények sem birják elenyésztetni a régi hagyományok hatását, s nem birják rangfokozatok szerint szervezett részekre szakítani a vitézlő népet. Nagy veszélyek idejében az mentett meg bennünket, hogy a hatalmas urak, a királyi életet élt főnemeseik és a szegény kisnemeseik együtt tudtak érezni és együtt tudtak küzdeni. Az osztályirigység és gyűlölködés, a mely a külföldön pusztított, nem birt erőt venni azon a nemzeti nagy hagyományon, hogy a nemesség egy és ugyanaz, hogy minden része egyenlő, mert mindegyik tagja a szent koronának.

A magyar nemzet tehát a középkor végén nincs hiájával azon tulajdonságoknak, a melyek alkalmasak a szabadság megóvására és fejlesztésére. Mindent egybevetve, az alkotmány megfelel céljának, kielégíti a kor szükségét. A középkor hagyatéka megkönnyíti az utódok munkáját. A szabadságnak erős hagyományai vannak, olyan régiek, mint maga a nemzet. Ezért nem is lehet el nélküle a magyar. Nem mulékony izlés, hanem második természetté lett szokás köti az önkormányzathoz. Az idők a nemzet politikai képességét is kifejtették. A társadalom vezető elemei homogének és vállvetett munkára alkalmasak. A reactio, a melynek keletkezését szemléltük, nem támadta meg az alkotmány életgyökerét.

A föltett kérdésre a válasz az, hogy a magyar szabadság a középkor végén nincs benső bomlásban. De azért komoly veszély környezi. Az ország külső helyzete nem kedvez a szabadságnak. Alkalmas arra, hogy a mohácsi szerencsétlenséget előidézett chaosból származó reakciót táplálja.

A török szultán feltétlenül rendelkezik fanatikus népe erejével. A szigorúan megfegyvelmezett nemzet és fejedelme mindenhatósága győzelmet aratnak a szabadságban élt nemzeten. Hogy sikerrel folytathassuk önvédelmünket, nem kell-e nekünk is ellenségünk kormányzati módszeréből egyet és mást meghonosítanunk?

A magyar államon nem vett erőt, mint a franczián, a chaos.

A belső viszályok a nemzet testén még olyan sebeket sem ütöttek, mint Angliáén a Tudorok előtt.

De a magyar alkotmány, benső életeréje ellenére, mégis veszedelemben forog. Hogy minő irányt vesz fejlődése és miként alakul sorsa, az főleg a nemzet uralkodóinak magatartásától függ. Ha megértik hivatásukat, a királyság javára változtathatják meg az eddig főnállott egyensúlyt.

Az a király, a ki belátja, hogy a nemzet önvédelme neki is legfontosabb érdeke, a ki életét a török erő megtörésének szenteli, közelebb férközhetik a nemzet szívéhez, mint bármely elődje. A ki kiragadja a halál torkából a magyart, számot tarthat hálájára. Szent hivatásából soha ki nem apadó erkölcsi erőt meríthet. A dicsfény, a mely övezi, segítségére lehet benne, hogy áttörjön az alkotmányos korlátokon, a harcz érdeke meg kíváнатossá, sőt szükségessé teheti, hogy, bizonyos mértékben legalább, jogai megszorodjanak.

A végrehajtó hatalom szorosabb egysége elkerülhetetlenné lesz, a nádori intézmény károsná válik, s a királyt oly pénzforrásokhoz kell juttatni, hogy mindig képes legyen bizonyos számú állandó sereget tartani.

Hol állapodik majd meg az általánosan szükségesnek érzett reactio? Ha Magyarország magára marad, nem kerül-e szembe azzal az alternatívával, hogy vagy szétdarabolják, mint Lengyelországgal tették, mivel nem bírta korlátozni

szabadságát, vagy az absolutismus prédájává lesz, mint Spanyolország, a melynek királyai a maurok ellen sikerrel vívott harcokból merítették az erkölcsi erőt az önkényuralom megalapítására. Ha a Habsburg-dynastia nem áhi-tozik a magyar trón után, a nyugat felől biztosságban levő magyar királyság talán megóvhatja létét; de ebben az esetben nem kénytelen-e alkotmánya feláldozására?

Az sincs kizárva, hogy az elmaradhatatlan reactio a régi alkotmány alapjait nem rombolja le, s hogy a nemzet megmentésére elégségesnek bizonyul Mátyás kormányzati rendszere. Nincs ugyan példa reá, hogy valamely nemzet olyan ádáz és hosszú küzdelmet, mint a milyennel szembeszállottunk, sikerrel folytatott volna, ha alkotmánya a társadalomnak olyan tág jogokat biztosított, mint a mienk. De a multban szerzett politikai képzettségünk talán ezt is lehetővé tette volna. Erdély megközelíti a czélt, a melyet a magyarnak el kellett volna érnie. Sok ideig megvédi magát a török és a német császárok támadásai ellen és fön-tartja szabadságát. Nagy fejedelmei a nemzet lelkes támogatásából annyi erőt meríthetnek, hogy nem szorulnak korlátlan jogokra, s nem is akarnak absolutismust megalapítani. De végül Erdély is elbukik. Hosszú ellenállása csak úgy vált lehetővé, hogy a török és a német erők ellensúlyozzák egymást, s egyikük sem fordította huzamosabb időn át minden iparkodását azon czélra, hogy a főharcz-tértől messze eső fejedelemséget meghódítsa. Erdély akkor támadott, a mikor alkalmasnak látta a pillanatot, s nem volt kénytelen állandóan ereje olyan megfeszítésére, mint a minőt minden valószínűség szerint a független Magyar-országnak ki kellett volna fejtenie. Erdély a magyar szabadságért kelt harczra. Fejedelmei már azért is tiszteletben tartották országuk alkotmányát, hogy a testvérnemzet a szabadság bajnokait lássa bennök.

Magyarország helyzete sok oknál fogva másként alakult volna. Súlyosabb körülményei között szabadsága teljes föntartása mellett vissza birta-e volna szerezni területi épségét?

Ki tudná ezt eldönteni. Bizonyos csak az, hogy ha a király hivatásának él, válságos napok következtek volna az alkotmányra; meggyöngült volna belső létjogosultsága, s nemzeti erős érzések és érdekek ellentétbe jutottak volna vele.

Ha ellenben a király elhanyagolja azt az erkölcsi tökélt, a melylyel élhetne, s ha az alkotmányon a nélkül akar csorbát ejteni, hogy a maga fokozódó erejét a nemzeti érdek védelmére fordítja, az ősi bástyák még szívós ellenállást fejthetnek ki. A nemzet még a régi.

Az ország javára szolgáló absolutismust könnyebb megalapítani, mint valaha. Az érdeke ellen irányuló önkényuralommal azonban fajunk politikai képzettsége, a szabadság hagyományainak általános tisztelete, a nemzet közérzlete és a régi jogok kemény küzdelmet állhatnak.

A következő századok csodás történetének, a mely annyi reánk mért csapást jegyez föl, köztük olyanokat, hogy pusztításait teljesen még ma sem heverhettük ki; s a melyre mégis büszke önérzettel gondolhatunk, mert a világon hiába keressük párját, s mert erős anyagból valónak kell annak a nemzetnek lennie, a mely annyi viszonytagság közben is meg tudott állani: mind e viharoknak és azok közt való fönmaradásunknak az a magyarázata, hogy a Habsburg-dynastia, ámbár nagy időn át nem visz magyar politikát; ámbár nem azonosítja magát érzelmeinkkel és érdekeinkkel, s nem fordítja a nemzet önföntartási ösztönét a maga hatalmának fokozására, mégis absolut uralomra tör.

Önföntartási ösztönénél fogva a nemzet nem mellette, hanem ellene foglal állást.

Ebből merít erőt a szabadság. A mit a nemzet úgyis megszokott, a mihez a rendek már önzésből is ragaszkodnak, a mit az ősi eredet nagy nimbussal övezett, a minek még van életrevalósága, ha túlhajtasai gyöngítették is alapját, az örökölt alkotmány most a nemzeti lét védő bástyájává lesz. Ez menti meg.

A nemzet szívós ragaszkodása önálló életéhez volt mindig főrugója cselekedeteinek. Miként láttuk, erős faji érzésünk szilárdította meg Szent István művét, a királyi méltóságot, a mikor Nagy Károly és Nagy Ottó alkotásai nem birtak megélni. Ez az ösztön akadályozta meg az ország eldarabolását s ez tette lehetővé az egységes állam fönmaradását oly időkben, a mikor más országok széjjel estek.

A nemzetnek ez az önfentartási ösztöne eddig is okozati összefüggésben volt a szabad alkotmány fejlődésével. Megvértette a szabadságot azon halálos csapások ellen, a melyeket reá az oligarchia mért.

A középkori alkotmány a királyságnak a nemzeti érzésben gyökerező erejéből fakadt.

Most ez az érzés egész hatalmával a szabadság szolgálatába szegődik. A mi eddig csak közvetve vált az alkotmányos fejlődés javára, most közvetlen okává lesz. Vele élhet csak meg és vele kell buknia. Növeli e körülmény súlyát, hogy éppen akkor áll be ez a fordulat, a mikor az önfentartás érzését az ország helyzete egyre élénkíti, a mikor, ha magunkban maradunk, vagy ha királyaink azonosítják magukat a nemzet érdekeivel, ez az érzés még inkább erősítené a királyt, mint eddig tette, s a mikor állapotainknál fogva a király hatalma már hamarabb válhatott veszedelmessé az alkotmányra nézve, mint a középkorban.

Ez időben a nemzet önfentartási ösztönéhez egy új erő is járul, a mely az alkotmánynyal együtt saját létét

is megvédi: a protestantismus. A mohácsi vészt megelőzőt években terjed el, s mint Angliában, nálunk is éppen jókor, hogy természetes hajlamainál és érdekénél fogva a szabadság serpenyőjébe nagy nyomatókú súlyt vessen.

De itt megállapodom.

Nagy dráma, titáni küzdelem előjelei között záródik a középkori Magyarország története. Észlelni már a vész csiráit, de látni az ellenállás tényezőit is. Kié lesz a győzelem? Azé az erőé-e, a mely Európa-szerte hosszú századokon át az abszolotismus legfőbb képviselője volt, nagy súlyával Európa hatalmi mérlegét fölforgatással fenyegette, s a magával hozott nagy hatalmon kívül az ország állapotában is jelentékeny segítségre talált; vagy azé az alkotmányé-e, a melyet a traditio izmosít, a mely a nemzettel nőtt föl, a mely életrevaló, egészséges alkotás, s a melyet a nemzet önföntartási ösztöne véd?

Még a jövő titka, hogy melyik irány diadalmaskodik. Számtalan nevezetes eseménynek, egyes egyének érdemének és hibájának, a csaták szeszélyének lesz része a jövő sorsának alakításában. Bizonyos csak az, hogy küzdelem lesz és hogy a küzdelem nagyszerű lesz.

Másszor talán fölveszem a fonalat és megkísérlem szabadságunk további fönmaradásának okait fejtegetni. Most csak ismétlem, hogy fönmaradásunkat és azt¹, hogy a középkorban a civilizált continens királyságainál erősebb és jogokban teljesebb magyar királyság az ujkorban, jogilag legalább, náluknál korlátoltabb lett, a nemzeti érzés törhetetlen ereje tette lehetővé, ugyanaz az ösztön, a melynek bensősége a középkorban egységesebb életünket biztosította. Ez az érzés fejlődésünket állandóan környezetünkétől eltérő irányba terelte. A jövő biztosítékai is csak ezen ösztönünk erejében vannak.
